

HÂRİS EL-MUHÂSİBÎ'YE GÖRE HABERÎ SIFATLAR

-Reported Attributes According to Hâris al- Muhâsibî -

Yrd. Doç. Dr. Mustafa YÜCE

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

yucemny@hotmail.com

Abstract *III. century of Hegira is important as it is the time when Islamic sciences were systematically discussed. Although Muhasibi didn't try to establish a sect, because of the method he used, he is among the scholars who contributed to the formation of the kalam of Ahl al-Sunnah. He is the scholar having the highest number of texts in the Sıfatiyye school. His text, Fahmu'l-Qur'an, is important since it reflects Muhâsibî's views on kalam. Predecessors had accepted only what God said and what was transmitted from the Prophet without questioning their meaning. They had paid attention to reject every kind of anthropomorphism having a conflict with God's own specific subjects presented by Qur'an. As for their successor scholars, they had asserted that the apparent meaning of the basic religious sources associating the God with the created ones should explain God by referring to attributes which are possible to define Him. In this respect, Muhasibi had made a comprehensive evaluation and rational explanations by following a way between the scholars of predecessors and successors. He was among the first ones who supported the God's attributes against Mu'tazila. In this respect, he was criticized by scholars of predecessors in his time.*

Key Words: *Muhâsibî, reported attributes, ta'wil, allegorical verses, Fahmu'l-Qur'an*

Giriş

Muhâsibî¹ (ö.243/857), Allah'ın bazı sıfatlarını nefyeden Mu'tezile'ye karşı bu sıfatları ispat eden ve bu yüzden kendilerine Sıfatiyye denilen ekolün önde gelen temsilcilerindendir. Muhâsibî, İslam coğrafyasında akılla ilgili ilk çalışmalarda bulunan ve Kur'an-ı Kerîm'in anlaşılması üzerine eserler veren öncü şahsiyetlerden

¹ Haris el-Muhasibi'nin hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Hallikân, Ahmed Muhammed Ebu Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân*, (thk.: İhsan Abbas), Dâru's-Sadr, Beyrut trs, II, 58; Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1990, II, 53; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Beyrut 1957, III, 174; Ess, J. Van, "Muhasibi", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1971, M.E.B. Yay., VIII, 507; Zafer Erginli, "Muhâsibî", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, ss. 13-16.

birdir.² Muhâsibî'nin yaşadığı hicrî üçüncü asır, İslam düşünce ve kültür hayatının zirve noktada olduğu bir dönem olmasından dolayı önemlidir. Mesela; Kelâm ilmi ile ilgili olarak Mu'tezile'nin önde gelen bilginlerinden Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (ö.234/849), en-Nazzâm (ö.231/845) ve Câhız (ö.255/868) Muhâsibî ile çağdaştır.

Diğer taraftan selef ve sünnî ekolün öncüleri İmam Şâfiî (ö.204/825), Abdullah b. Küllâb (ö.241/855)³ ve Ahmed b. Hanbel (ö.270/855) gibi İslam bilginlerinin de Hâris el-Muhâsibî ile aynı çağı paylaştıkları görülmektedir. Ayrıca Muhâsibî, Tasavvuf ilmi açısından da önemli olan ve birçok mutasavvıfın yaşadığı bir dönemde hayatını sürdürmüştür.⁴

Muhâsibî, Ehl-i Sünnet ilm-i kelâmına öncülük etmiştir. O, Mutezile'nin fikir hâkimiyeti altındaki Abbasîlerin yönetim ve bilim anlayışından rahatsızlıklar duymuştur. Selef ile Mutezile arasında fikir ve düşüncede uzlaştırıcı bir yol izlemiştir. O, Mu'tezile'nin ortaya attığı Kur'ân'la ilgili yorumları tatmin edici bulmadığı gibi Selef düşüncesinin Mu'tezile'ye itirazdan başka ortaya yeni bir fikir atmamasını da yeterli bulmamıştır. İşte bu durum, hicrî üçüncü asırda Mu'tezile karşısında yeni arayışların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş, bunun önemli bir neticesi olarak da Muhâsibî ve Ebu'l-Abbas el-Kalânîsi⁵ gibi âlimler yetişmiştir.⁶

İbn Haldun'a göre Eş'arî; İbn Küllâb, Kalânîsi ve Muhâsibî'nin görüşlerini benimsemiş ve kelâmî delillerle bunların görüşlerini pekiştirmiştir.⁷ Bizim bu çalışmamız, seleften halefe geçiş diyebileceğimiz bir dönemde yaşamış olan Muhâsibî'nin, haberî sıfatlarla ilgili görüşlerini incelemek olacaktır. Haberî sıfatları Muhâsibî'nin yaklaşımları bağlamında ele almak, bu geçiş dönemini ve Ehl-i Sünnet'in oluşum sürecini anlama noktasında katkı sağlayacaktır. Zira o, hep ilk dönem kelâmcısı olarak zikredilir ve her defasında da İbn Küllâb ve Kalânîsi ile birlikte anılır.⁸ Onlar Ehl-i Sünnet itikadını kelâmî argümanlar kullanarak ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar, daha sonra Ehl-i Sünnet kelâmı denildiğinde akla gelen Eş'arî ve Mâtürîdî kelâm ekollerine zemin hazırlamıştır. Bundan dolayı

² Bkz.: Muhâsibî, Hâris b. Esed, *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, (nşr. ve thk.: Hüseyin Kuvvetli), Beyrut 1971/1391, s. 201 vd; 263 vd.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tevfik Yücedoğru, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*, Emin Yayınları, Bursa 2006.

⁴ Hüseyin Aydın, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara 1976, s. 13.

⁵ M. Sait Özervarlı, "Kalânîsi, Ebu'l-Abbas", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 223.

⁶ Tevfik Yücedoğru, "Ebu'l Abbâs el-Kalânîsi'nin Kelâmî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2011, c.20, S:2, , s. 79.

⁷ İbn Haldun, *Mukaddime* (trc.: Süleyman Uludağ), İstanbul 1983, II, 1099; Hüseyin Aydın, *Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'de Nazar ve İstidlal*, Malatya 2003, ss. 94-99.

⁸ Tevfik Yücedoğru, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*, s. 26.

İbn Küllâb, Kalânîsî ve Muhâsibî, Sünnî kelâmın öncüleri olarak kabul edilmişlerdir.⁹

Muhâsibî'nin, kendisinden iki asır sonra yaşayan ve Ehl-i Sünnet kelâmının önemli şahsiyetlerinden olan İmam Gazzalî'ye tesir ettiğini söyleyenler de olmuştur.¹⁰ Yine kendisinden yaklaşık dört asır sonra yaşayan İbn Teymiye'nin eserlerine bakıldığında, onun bazı yerlerde Muhâsibî'ye atıfta bulunduğu görülmektedir. İbn Teymiye, Halku'l-Kur'ân¹¹, sıfatlar¹², Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet kelâmcılarının karşılaştırılması¹³, İman ve İslam¹⁴ kader ve kaderin ilim sıfatı ile olan ilintisi¹⁵ gibi pek çok konuyu direkt Muhâsibî'yi kaynak göstererek açıklamaya çalışmıştır.

Kur'ân, herkesin anlayabileceği bir dille indirilmiş mukaddes bir kitaptır. Bununla beraber Kur'ân'da, müteşâbihâtta olan ve insanların anlamada zorluk çekeceği, bazı edebî sanatların kullanıldığı ayetler de bulunmaktadır.¹⁶ Kur'ân ve hadislerde Allah'a bazı sıfatlar isnât olunmuştur ki, bunların kelime anlamları akla yaratıklara benzemeyi getirmektedir.¹⁷ İslâmî mezhepler arasında sıfat konusunda meydana gelen tartışmanın temelinde de bu yatmaktadır.¹⁸ Muhâsibî, haberî sıfatlara teşbîh ve teccîmîden uzak kalarak aklî izahlar getiren ilk âlimlerden biridir.

Âyet ve hadislerde müteşâbih lafızların ve Arap dilinin ifade özelliklerinin kullanılması, aslında din dilinin bir özelliğidir. Dil açısından en büyük mucize olan Kur'ân'da ve hadislerde kullanılan anlatım özelliklerinden biri de sembolik ve müteşâbih anlatımdır ki haberî sıfatları anlamada bu bakış açısından yararlanılabilir.

⁹ Çağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2013, ss. 138-139.

¹⁰ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *er-Riâye li-Hukukillah* (thk.: Abdülkadir Atâ), Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs., s. 22; İbrahim Âgâh Çubukçu, *Gazzali ve Şüphecilik*, A.Ü.İ.F. Yay, II. Baskı, Ankara 1989, s. 70, 99.

¹¹ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetavâ İbn Teymiyye*, (thk.: Muhammed b. Kasım el-Âsîmî en-Necdî) Mekke 1398, V, ss. 532-534

¹² İbn Teymiyye, *a.g.e.*, VI, 181.

¹³ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, III, 103.

¹⁴ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, VII, 373.

¹⁵ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, VIII, ss. 496-497.

¹⁶ Bkz.: Veysel Güllüce, "Kur'ân-ı Kerim'de Allah'a Müşâkele Yoluyla İsnat Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2006, sayı: 25, ss. 41-62.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz.: Ömer Aydın, "Haberî Sıfatları Anlama Yolları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:1999, S.1, ss. 134-151.

¹⁸ Çağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, s. 70.

1.Haberî Sıfatlarla İlgili olarak İslam Tarihi Boyunca Ortaya Çıkan Görüşler

Sadece nasslarda geçen, yalnızca nakil ve haberle sabit olan sıfatlara *haberî sıfatlar* denir. Haberî sıfatların bir kısmı yalnız Kur'ân-ı Kerîm'de, bir kısmı hem Kur'ân hem sahih hadislerde, bir kısmı da sadece sahih hadislerde geçer.¹⁹ Bu sıfatlar zahirî manaları ile anlaşılırsa teşbîh (Allah'ı yaratıklara benzetme), teccîm (Allah'ı cisim olarak telakki etme), tekyîf (Allah'ın keyfiyetini ve nasıl bir varlık olduğunu belirtme) ve temsîl (Allah'ı zât ve sıfatlar açısından denk sayma) düşüncesine götürür. Bu kaygı ve endişeler çerçevesinde haberî sıfatlar tarihî süreçte değişik şekillerde ele alınmıştır.

1. Selef²⁰, Kur'ân'da ve hadislerde geçen haberî sıfatlara iman edip tevîl etmeden, onları keyfiyetsiz olarak zahirî manalarına göre anlamışlar ve herhangi bir yoruma gitmemişlerdir.²¹ Malik b. Enes'in (ö.179) istiva hakkındaki görüşü²² bu durumu açıkça ifade etmektedir. Ehl-i hadis, haberî sıfatlar konusunda selefi metodu benimsemiş, bu sıfatların "mahiyeti meçhul, ancak Allah'ın sabit olan sıfatları" şeklinde yorumlamışlardır.²³ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Süfyân es-Sevrî, Davud b. Ali el-İsfehânî (ö.270/883), İshak b. Râhûye ve Muhammed b. İsmail el-

¹⁹ Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-Takdîs* (nşr.: Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1986, ss. 110-214; İzmirlî, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul 1343, II, 152; Bekir Topaloğlu, *Allah İnanıcı*, İSAM Yay., İstanbul 2008, ss. 128-130; A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2010, s. 142; Emrullah Yüksel, *Sistematiik Kelam*, İz Yay., İstanbul 2011, ss. 55-61.

²⁰ Bkz.: Mehmet Baktır, "Mütekaddimûn Selefiyye ve Metod Anlayışı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2004, c. 8, S: 2, s. 27.

²¹ Magnisâvî, Ebu'l-Müntehâ, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, Dâru'n-Nîl, İstanbul 2007, ss. 29-30; Taftazânî, Ebu'l-Vefâ el-Guneymî, *Kelam İlminin Bellibaşlı Meseleleri* (trc.: Şerafettin Gölcük), İstanbul 1980, ss. 117-118; Desûkî, Muhammed, *Menhecu'l-Bahs fi'l-Ulûmi'l-İslâmiyye*, (b.y) 1984, ss. 335-336.

²² İmam Mâlik, istivâyı şöyle açıklamıştır: "İstivâ malum, keyfiyeti meçhuldür. Ona inanmak vacip, bu hususta soru sormak ise bid'attir." Bkz.: Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir et-Temîmî, *Usûlü'd-dîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1981, s. 113.

²³ Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk.: Emir Ali Mühennâ, Ali Hasan Fa'ur) Dâru'l-Marife, Beyrut 1997, s. 104; Cüveynî, Abdülmelik, *el-Akâidetü'n-Nizâmîyye*, Kahire 1992, s. 32; Gazzâlî, Ebû Hamid, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Beyrut 1983, s. 38; Neseî, Ebu'l Muîn, *Tabsîrâtü'l-Edille*, (thk.: Hüseyin Atay) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, I, 173; Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989, s. 138.

Buhârî'nin de bu görüşte oldukları belirtilmektedir.²⁴ Bu görüşü benimseyenlere göre haberî sıfatlardan muradın ne olduğu Allah'a havale edilir.²⁵ Abdullah b. Said el- Küllâbî, Ebu'l Abbas el-Kalânîsî ve Hâris el- Muhâsibî zamanına gelindiğinde, bunlar seleften oldukları halde kelâm ilmiyle uğraşan ilk kimseler olup, selefin akâidini kelâma ait kanıt ve usulle ilgili delillerle desteklemişlerdir.²⁶

2. Müşebbihe²⁷, Mücessime²⁸, Kerrâmiye²⁹ ve Haşeviyye³⁰ gibi fırkalar, haberî sıfatlarla ilgili ayet ve hadislerle dayanarak Allah'ı cisim olarak telakki etmişler, O'nu beşerî bazı sıfatlarla vasıflandırmışlardır.³¹ Haberî sıfatları beşerî ve cismânî anlamlarıyla kabul eden bu fırkaların kaba bir teşbih anlayışına sahip olduklarını söylemek mümkündür.³²

3. Mu'tezile, kabul ettikleri tevhid prensibi gereği Allah'ın zatından ayrı olarak bazı sıfatları kabul etmenin, Allah için birtakım ortaklar kabul etmek (taaddüd-ü kudemâ) manasına geleceğini bildirerek ilahi sıfatları nefyetmişlerdir. Kur'ân'da ve hadislerde yer alan haberî sıfatları, Allah'ın bütün noksanlıklardan tenzih edilmesi gerektiği, O'nun zatına yaraşmayan sıfatların insanların zihinlerinden ancak te'vil yoluyla atılacağından hareketle, te'vile tabi tutmuşlar ve bunu akli bir metod olarak zorunlu görmüşlerdir.³³ Te'villerini Kur'ân'daki muhkem ayetlerden ve Arap dilinin özelliklerinden yararlanarak ortaya koydukları birtakım

²⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* s. 105; Neseî, *Tabsırâtu'l-Edille*, I, 173.

²⁵ Metin Yurdağür, "Haberî Sıfatları Anlamada Metod", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1983, S: 1, s. 260.

²⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, ss. 105-106.

²⁷ Bkz.: Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, ss. 118-124; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 238.

²⁸ Eş'arî, *Makâlât*, (nşr.: Ritter), Weisbaden 1980, I, 207-210; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, ss. 231-232.

²⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, ss. 124-131; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 183; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz.: Çağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, ss. 99-134.

³⁰ Tehânevî, Muhammed A'la b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, (trc.: Ali Dahrûc, Abdullah el-Hâlidî), Beyrut 1996, I, 678-679; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, ss. 117-118.

³¹ Bu fırkalardan Haşeviyye'nin konu ile ilgili görüşleri için bkz.: Ramazan Altıntaş, "Haşeviyye'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1999, S. 3, ss. 57-100; A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, s.144.

³² Bkz.: Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, ss. 118-131.

³³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 54; Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967, s. 68; Şaban Ali Düzgün, *Neseî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi*, Ankara 1998, s. 195.

ölçülere göre gerçekleştiren Mu'tezile'nin, te'vil anlayışında Cehm b. Safvan'dan (ö. h.128) etkilendiği ve bu anlayışın “müşebbihe”ye karşı ortaya çıktığı söylenmiştir.³⁴

4. Halef âlimleri ayet ve hadislerde geçen haberî sıfatlar konusunda Allah'ı beşere ait sıfatlardan tenzih etmek maksadıyla te'vil metodunu benimsemişler, bu sıfatları Arap diline uygun bir tarzda ve aklî delillere ters olmayacak şekilde yorumlamışlardır. Ayet ve hadisleri bir bütün olarak ele alan halef âlimleri, müteşâbih kabul ettikleri ayet ve hadisleri te'vil ederek selef ile aynı gayeye hizmet etmişlerdir. Allah'ı beşerî kusurlardan tenzih etmeyi amaçlamışlardır. Allah'a yakışsız sıfatları reva görenlerin varlığı, halefi, haberî sıfatları yerine göre icmalî bazen de tafsilî bir şekilde te'vil etmeye yönlendirmiştir.³⁵

Böylece, Mutezile tarafından nefyedilen ilahî sıfatları ispat ederek tenzihte selefte uyan Hâris el-Muhâsibî, Allah'ın haberî ve fiilî sıfatlarını te'vil ederken de Cehmiyye ve Mutezile'ye yaklaşmıştır. Ebû Abbas el-Kalânîsî ve İbn Küllâb da bu tür kelâm çalışmalarına katılmışlardır.³⁶ Bu çalışmalar, Ehl-i Sünnet kelâmının oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Bu metod sayesinde Müslümanların büyük çoğunluğu, haberî sıfatlar konusundaki selefî tevakkuftan kurtarılmış, böylece iki aşırı uç olan teşbih ve ta'til düşüncesine kaymaları önlenmiştir.³⁷

Allah'ın sıfatlarını te'vil etmeyi doğru bulmayan Selef'in görüşünü destekleyen bazı kitaplar yazılmıştır. Bu eserleri şu şekilde zikredebiliriz. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö.458) *İbtâlu't-te'vilât li ahabârî's-sifât* adlı eseri³⁸, Ebû Muhammed İbn Kudâme el-Makdisî'nin (ö.620) *Zemmu't-te'vil adlı eseri*³⁹, İbn Teymiye'nin (ö.728) *el-İklîl fi'l-müteşâbihi ve't-te'vil* adlı eseri⁴⁰. Son dönem yazarlarının, Allah'ın sıfatlarına dair kaleme aldıkları çalışmalardan bazıları ise şunlardır: Ömer b. Süleyman el-Eşkar'ın (ö.1430 H.) *et-Te'vil hutûrâtuhû ve âsâruhû* adlı eseri⁴¹,

³⁴ Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Kitap Dünyası Yay., Konya 2011, s. 51.

³⁵ Metin Yurdağür, “Haberî Sıfatları Anlamada Metod”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1983, S: 1, s. 259; Ayrıca bkz.: Ali Budak, “Haberî Sıfatlara Dair Rivayetlerin Tevil Yoluyla Çözümü Bağlamında Razî'nin Esâsu't-Takdis Adlı Eseri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, cilt: X, S: 19, s. 42-45.

³⁶ Süleyman Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İ'tikâdî Mezhepler*, Marifet Yay., İstanbul 1996, s. 251.

³⁷ İbrahim Çelik, “Kur'an'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman'a İsnâd Edilen Teşbih Fikri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, S. 2, ss. 151-159.

³⁸ Bkz.: thk.: Muhammed en-Necdî, Dâru İllâfî'd-Düveliyye, Kuveyt, ts.

³⁹ Bkz.: thk.: Bedr b. Abdillâh el-Bedr, ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt 1406.

⁴⁰ Bkz.: tahrir: Muhammed Şehhâte, Dâru'l-İmân, İskenderiye, ts.

⁴¹ Bkz.: Dâru'n-Nefâis, Umman 1412.

Cabir b. Zâ'id es-Semîrî'nin *es-Sıfâtu'l-haberîyye beyne'l-musbitîn ve'l-müevvilîn beyânen ve tafsilen* adlı eseri⁴² ve Abdurrahman el-Vekîl'in *es-Sıfâtu'l-İlâhiyye beyne's-selefi ve'l-halef* adlı çalışması.⁴³ Haberî sıfatlar konusu bu zikredilen eserler dışında pek çok tefsir eserinde, ilgili ayetlerin tefsiri noktasında ele alınmıştır.⁴⁴

2. Muhâsibî ve Sıfatlar Hakkındaki Görüşü

Muhâsibî'nin üzerinde en çok durduğu kelâmî konuların başında Allah'ın isim ve sıfatları gelmektedir. İbnu'l-Esîr, Muhâsibî'nin Allah'ın ispatı ve sıfatları konusunda ilk konuşan kimse olduğunu ifade eder.⁴⁵

Allah'ın sıfatları İslam düşünce tarihinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. İslam bilginleri Allah'ın kemâl sıfatları ile muttasıf olduğu hususunda ittifak etmekle beraber, bu sıfatların anlamları, özellikleri, objeleriyle olan ilişkileri, Allah'ın bunlarla muttasıf oluşunun ispat yolları, ilahî zât ile ilişkileri bakımından adlandırılmaları ve taksimi hususunda ihtilafa düşmüşler ve farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Muhâsibî'nin de içerisinde bulunduğu Sıfatiyye, Allah'ın zâtî, fiilî ve haberî sıfatlarının hepsini, naslarda vârid olduğu gibi te'vile tabi tutmaksızın aynen kabul ederken; Mutezile bu sıfatlardan bir kısmını kabul etmekle beraber bazılarını red, bazılarını da te'vil ediyorlardı. Bundan dolayı Mutezile'ye "Muattıla", Selefiye'ye de "Sıfatiyye" denilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan Ehl-i Sünnet kelâmcıları da sıfatiyye olarak kabul edilmiştir.⁴⁶

Bazı tarihçiler, İslam tarihinde Allah'ın sıfatları probleminin ortaya çıkışını yabancı tesirlere bağlarken,⁴⁷ bir kısmı da bunun Kur'ân ve hadis olduğunu ifade etmişlerdir. Kur'ân'da geçen ve Allah'a nispet edilen "el" (yed), "yüz" (vech), "ayn" (göz), "istivâ" (kurulma, oturma), "nüzü'l" (iniş), "mecî" (geliş) vb. niteliklerin sözlük anlamlarına tâbi olunması, sıfatlar probleminin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur.

3. Muhâsibî'nin Fehmu'l-Kur'ân'ı

⁴² Bkz.: Ed-Dâru's-Sûdâniyye li'l-Kütüb, Hartûm 1416.

⁴³ Bkz.: Müessesetü Kurtuba, Mısır, ts.

⁴⁴ Bu bağlamda isimlerinde te'vil kelimesinin geçtiği Kirmânî'nin (ö.505) *Garâibu't-tefsîr ve Acâibu't-te'vil*, Beydâvî'nin (ö.685) *Enzâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, Nesefî'nin (ö.710) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, Hâzin'in (ö.741) *Lübâbü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzîl*, Cemaleddin el-Kâsimî'nin (ö.1332) *Mehâsinu't-Te'vil* isimli tefsirleri bir fikir verebilir.

⁴⁵ Muhâsibî, *Adâbu'n-Nufûs* (thk.: Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Cil, Beyrut 1987, s. 150.

⁴⁶ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, Damla Yay., İstanbul 1991, s. 113.

⁴⁷ Problemin kaynağının yabancı tesirinde olduğu görüşünde olanlar, genelde bu kaynakların, Yahudilik, Hristiyanlık, İran ve Hint dinleri ve Yunan felsefesi olduğunu ifade ederler. Bkz.: Çağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, ss. 69-76.

Bu eser, Muhâsibî'nin kelâmî görüşlerini yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Muhâsibî'ye ait olan bu eser, yine ona ait olan “*el-Akl*” risalesi ile birlikte tahkiki yapılarak *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân* başlığı ile yayınlanmıştır.⁴⁸ *Fehmu'l-Kur'ân*, Kur'ân'ın anlaşılması üzerine kaleme alınmış bir eserdir. Bu kitabın orijinal yönü, h. III. asırda telif edilmiş olmasıdır.⁴⁹ Eser şu ana başlıklardan oluşmaktadır: 1- Mukaddime 2- Fedâilu'l-Kur'ân 3- Fıkhu'l-Kur'ân 4- Muhkem ve Mütüşâbih 5- Neshin caiz olup olmayacağı yerler 6- Mutezile'nin iddialarına karşı Ehl-i Sünnet'in müdafaası 7- Ahkâm'da nâsîh ve mensuh 8- Uslûbu'l-Kur'ân.

Muhâsibî'nin eserleri arasında *er-Riâye*⁵⁰ den sonra en hacimli eser *Fehmu'l-Kur'ân ve Ma'nâhu*⁵¹ adlı eseridir. Bu çalışmada biz onun kelâmî görüşlerini yansıtan *Fehmu'l-Kur'ân ve Ma'nâhu* adlı eserinden yararlandık. *Fehmu'l-Kur'ân*, ismine bakıldığı zaman tefsir veya usul-i tefsire ait bir eser zannedilse de o, ne tam anlamıyla bir tefsir ne de usul-i tefsire ait bir eserdir. Hatta onun usul-i tefsire ait olup olmadığı hususunda birçok çalışma yapılmasına rağmen neticede tam anlamıyla tefsir usulüne ait bir eser olmadığı ortaya çıkmıştır.⁵²

Fehmu'l Kur'ân dikkatlice incelendiği zaman bu eserin Muhâsibî'nin kelâmî görüşlerini ele alan bir kitap olduğu söylenebilir. Hatta bu eserin Mutezile'ye reddiye olarak yazıldığını söylemek bile mümkündür.⁵³ Buradan hareketle Muhâsibî'nin sünni kelâmın oluşmasında öncü rol üstlenen kimselerden biri olduğu söylenebilir.

Burada konumuzla ilgili olmasından dolayı Muhâsibî'nin muhkem ve mütüşâbih konusunda neler düşündüğüne yer verelim. Müellif, muhkem ve mütüşâbihi kısımlara ayırarak şunları söyler: “Bilesin ki Kur'ân'da nâsîh ve mensûh, muhkem ve mütüşâbih vardır. Muhkem ve mütüşâbihin de kendi içinde kısımları vardır. Bunlar:

⁴⁸ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, (nşr. ve thk.: Hüseyin Kuvvetli), Beyrut 1971/1391.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Adil Öksüz, “Muhâsibi: Fehmu'l-Kur'ân”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2002.

⁵⁰ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *er-Riâye li-Hukukillah* (thk.: Abdülkadir Atâ), Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs. (trc.: Abdülhakim Yüce, Kalp Hayatı, Çağlayan Yay., İzmir 1997).

⁵¹ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, (nşr. ve thk.: Hüseyin Kuvvetli), Beyrut, 1971.

⁵² Emrullah İşler, *Muhâsibî ve Fehmu'l-Kur'an'ı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü.İ.F, Ankara 1989.

⁵³ Cengiz Tüccar, *Hâris el-Muhâsibî'nin Kelâmî Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 1998, s. 34.

1. Bazısı bazısını neshetmeksizin tilaveti müteşâbih olanlar,
2. Allah'ın haber verdiği mümkünü'l-vücûd ya da vâcibu'l-vücûd olan bir şeyin oluş vaktinin farklılığından neşet eden müteşâbihler,
3. Değişik manaları içermesi münasebetiyle müteşâbih olanlar,
4. Takdîm-Te'hîr, Âmm-Hâss, Vasl-Fasl gibi hususlardan kaynaklanan müteşâbihler,
5. Garip ifadeler,
6. Medlûlü ancak sünnet ve icmâ ile anlaşılabilirler,
7. Manası siyakının okunması ile anlaşılabilir müteşâbih ayetler vb."⁵⁴

Müteşâbih'in hikmetine gelince, "Allah, Kur'ân'ın bu özelliği ile, Kur'ân'ı okuyan, tefsirini bilen, ancak meseleleri derinlemesine bilmeyen yalancılarla, onları derinlemesine bilen doğruları ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla âyete imandan sonra muradını arayan bir mümin için sıdkın en asgarisi, onun, Rabbinden olduğunu bilmesi ve onunla amel etmesidir" der.⁵⁵

4.Muhâsibî'nin Haberî Sıfatlara Yaklaşımı

Allah'ın sıfatları meselesi Kelâm ilminin önemli problemlerinden biridir. Evreni yaratan ve yönetenin duyularla idrak edilemeyeceği de zihnin dışında bir varlığı söz konusudur. Zatının ve mahiyetinin duyularla algılanamamasından dolayı kelâm bilginleri Allah'ı tanımak için Kur'ân'da O'na nisbet edilen kavramlardan hareket etmişlerdir.⁵⁶ Allah'ın Kur'ân'da kendini tanıtırken kullandığı dil; betimleyici olmaktan çok, çağrıştırmacı, bir takım beşerî fenomenlere atıfta bulunarak, ondan bu gerçeklerin arkasında nihâî gerçekliğe geçişi tavsiye eden bir dildir. Allah kendini beşerî idrake açarken, kendisine ilim, kudret, irade, gibi niteliklerin yanında el, yüz, göz vs. niteliklerle de atıfta bulunmaktadır. Bir taraftan aşkın bir tanrı, diğer taraftan kendini betimlemek için insan-biçimci nitelikleri, beşerî çağrışımları hatıra getiren müşahhas nitelikleri kullanmaktadır. Kur'ân'da Allah, mücerred niteliklerle olduğu gibi müşahhas niteliklerle de nitelenmektedir. Burada insanla Allah arasında, yaratılanla yaratıcı, koşullu ile koşulsuz, sonlu ve sınırlı bir varlıkla, sonsuz ve aşkın bir varlık arasındaki bir irtibat söz konusudur.⁵⁷ İslam inancındaki sıfatlar meselesi kendiliğinden ortaya çıkan bir mesele olmayıp dış tesirlerin etkisiyle ortaya çıkan bir konudur. Bu hususta Yahudi ve Grek felsefesinin tesiri unutulmamalıdır.⁵⁸

⁵⁴ Muhâsibî, *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, ss. 325-326.

⁵⁵ Muhâsibî, *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, s. 328.

⁵⁶ Musa Koçar, *Matürîdî'de Allah-Âlem İlişkisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s. 153.

⁵⁷ Temel Yeşilyurt, *Tanrının Aşkınlığı Bağlamında Ru'yetullah Sorunu*, Malatya 2001, ss.120-121.

⁵⁸ H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri* (trc.: Kasım Turhan), İstanbul 2001, s.85.

Ehl-i Sünnet ve ümmetin selefi, Allah'ın sıfatlarını yaratılmışların sıfatlarıyla kıyaslamadan kabul etmişler, ta'til etmeksizin tenzih etmişlerdir.⁵⁹ Haberî sıfatlar nasslarda sabit olmakla beraber zâhirî manalarıyla aşkın varlığa nisbet edilmeleri mümkün olmayan kavramlar olup İslam'ın tevhid ilkesinin zengin tenzih literatüründen, bir anlamda istisna teşkil ederler.⁶⁰

Onlar, haberî sıfatların Allah'ın zatına yakışır sıfat ve manalar olduğuna inanmış; fakat bu sıfat ve manayı tayin etmekten kaçınmışlardır.⁶¹ Onlar, nasslarda Allah'a nisbet edilen “yed, vech, ayn, istivâ” ve benzeri sıfatları Arapçada ifade ettikleri manalarına göre değerlendirmemişler; “Bu kelimeler, Allah için kullanıldıklarında hakikat manalarına alınamazlar” şeklinde icmalî bir te'vil yapmışlar; ancak daha ileri giderek “murad-ı ilâhî şudur” diyerek bu sıfatların te'vilini belirlemekten de kaçınmışlardır.⁶²

Haberî sıfatlar, zâhirî manalarıyla yorumlanacak olursa “teşbîh”, “tecsîm” ve “temsîl” hatasına düşülür. Birçok kelâmî konuda olduğu gibi haberî sıfatlar konusunda da Muhâsibî'nin Ebû Hanife gibi düşündüğü görülmektedir. Ebû Hanife, müteşâbihat için şöyle demektedir: Allah bir şey (varlık)'dır, fakat diğer şeyler gibi değildir. O'nun varlığı cisim, cevher, araz, had, zıd, eş ve ortaklıktır. O'nun Kur'ân'da zikrettiği gibi “el”⁶³, “yüz”⁶⁴ ve “nefs”⁶⁵ gibi şeyler keyfiyetsiz sıfatlardır. O'nun eli, kudret ve nimetidir, denilemez. Zira bu şekilde sıfat iptal edilmiş olur.⁶⁶ Âlimlerin, Allah'ın sıfatlarını Farsça (Arapça'dan başka bir dille) söylemeleri caizdir. Fakat yed (el) kelimesi, Allah'ın sıfatı olarak Farsça söylenemez. Farsça olarak Rûy-i Hüdü (Allah'ın yüzü) demek caizdir.⁶⁷ Allah yaratılmışların sıfatları ile nitelendirilemez. O'nun “yed”i, kudreti veya nimetidir denilemez. Çünkü bunda sıfatın iptali söz konusudur. Allah'ın “yed”i, keyfiyetsiz olarak sıfatıdır denilir.⁶⁸

⁵⁹ Muhammed el-Abde-Tark Abdülhalim, *el-Mu'tezile Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Birmingham 1987, s. 95.

⁶⁰ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, II, 489; Turan Koç, *Din Dili*, İz Yay., İstanbul 1998, ss. 57-59.

⁶¹ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul 1995, s. 168.

⁶² Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 116.

⁶³ Âl-i İmran, 3/73; Mâide, 5/64; Feth, 48/10; Hadîd, 57/29.

⁶⁴ Bakara, 2/115, 272; Ra'd, 13/22; Rûm, 30/38-39; Rahmân, 55/27; İnsân, 76/9; Leyl, 92/20; En'âm, 6/52; Kehf, 18/22; Kasas, 28/88.

⁶⁵ Mâide, 5/116; Âl-i İmrân, 3/28; En'âm, 6/12,54.

⁶⁶ Magnisâvî, Ebu'l-Müntehâ, *Şerhu'l-Fıkhil-Ekber*, s. 30; Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İstanbul 1992, s. 56; İlyas Çelebi, *İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikadî Görüşleri (Beyazizade ve el-Usûlü'l-Münîfe)*, s. 88.

⁶⁷ Magnisâvî, Ebu'l-Müntehâ, *Şerhu'l-Fıkhil-Ekber*, s. 65.

⁶⁸ Magnisâvî, Ebu'l-Müntehâ, *Şerhu'l-Fıkhil-Ekber*, s. 29.

“Allah’ın eli onların elleri üzerindedir”⁶⁹ ifadesi; “yaratıkların elleri gibi değildir, bir organ da değildir. O, elleri yaratandır. O’nun yüzü yaratıklarının yüzü gibi değildir. O, bütün yüzleri yaratandır. O’nun nefsi, yaratıklarının nefsi gibi değildir. O, bütün nefisleri yaratandır.”⁷⁰ şeklinde anlaşılmalıdır.

İmam-ı Azam’ın görüşlerine yer vermemizin sebebi, Muhâsibî’nin görüşleri ile uygunluk arzettiğinden dolayıdır. Muhâsibî’nin eserlerine baktığımızda, yukarıda belirttiğimiz gibi Ebû Hanife gibi haberî sıfatlar ve müteşabihat konusunda *mutlak te’vilden* kaçındığı görülmektedir. Muhâsibî’yi kendinden önceki selef âlimlerinden farklı kılan husus, bu konulara daha genişçe yer vermesi ve yorumlamasıdır.

Muhâsibî haberî sıfatlar veya müteşabihât hakkındaki yorumlarını, İmam-ı Azam gibi tek tek ele almak yerine genel olarak değerlendirmiştir. O, Kur’ân’da geçen “vech”, “yed”, “mecî” ve “istivâ” vb. haberî sıfatları tek tek ele almak yerine genel olarak değerlendirmeyi tercih etmiştir. Bu hususun ancak bir istisnası söz konusudur. Allah Kur’ân’da “fevk”, “alâ” gibi ifadelerle herhangi bir şeyin üstünde olduğunu haber vermiştir. Bu konuya da genişçe yer veren Muhâsibî yine mutlak te’vilden kaçındığı ama bununla beraber yorumda bulunduğu görülmektedir.

Bu yönüyle Muhâsibî, selef âlimleri ile Ehl-i Sünnet uleması arasında bir noktayı ihraz etmiştir. Bir yönüyle Ehl-i Sünnet kelâmının oluşmasının temellerini Abdullah ibn Küllâb ve Kalânîsi ile birlikte oluşturmuşlardır.⁷¹

Muhâsibî’ye göre eğer fikir yürütülen konu müteşabihât ise mü’mine vacip olan husus, olduğu gibi iman etmektir. Bütününü ve aslını bilmek Allah’a aittir. Mü’min bilmediği hususlarda durur ve te’vile girmez. Allah, Kur’ân’da rusûh ehlini imanla vasıflandırmakla beraber; amel edecekleri hüküm olmayan müteşabihâtı, te’vilden sakınmakla tanıtmıştır.⁷²

Muhâsibî, “O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.”⁷³ ayetindeki “O, kullarının üstünde” ifadesi ve “Rahman arşa istivâ etmiştir.”⁷⁴ âyetindeki istivâ ile ilgili te’vilden kaçınmıştır.⁷⁵ Yine Muhâsibî, “De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilahlar bulunsaydı, o takdirde bu ilahlar, Arş’in sahibi olan Allah’a ulaşmak için çareler arayacaklardı.”⁷⁶ ayetini yorumlarken; “Allah, eğer kendinden başka ilahlar

⁶⁹ Feth, 48/10.

⁷⁰ İlyas Çelebi, *İmam-ı Azam Ebû Hanife’nin İtikadî Görüşleri (Beyazıade ve el-Usûlü’l-Münîfe)*, s. 88.

⁷¹ Tefvik Yücedoğru, *Ehl-i Sünnet’e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*, ss. 35-47.

⁷² Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 358.

⁷³ En’âm, 6/18.

⁷⁴ Tâhâ, 20/5.

⁷⁵ Muhâsibî, *Fehmu’l-Kur’ân*, ss. 246-247.

⁷⁶ İsrâ, 17/42.

olsaydı, kendisinin bulunduğu yere ulaşmak isteyeceklerdi” diyerek ayetteki arş ifadesini, keyfiyetine girmeksizin “Allah’ın bulunduğu yer” olarak açıklamıştır.⁷⁷ Burada da görüldüğü gibi Muhâsibî selef uleması gibi tamamen tevakkuf etmek yerine konuyu uzun bir şekilde izah etmiş, ama bununla beraber yine mutlak te’vilden kaçınmıştır.

Muhâsibî’ye göre Allah’ın sıfatlarında nesh ve bedâ⁷⁸ söz konusu değildir. Bu durum, haberî sıfatlar için de geçerlidir. Allah’ın kendisi için yüce bir şey olarak haber verdiği sıfatı, sonradan değersiz bir sıfat olarak haber vermesi caiz değildir. Aynı şekilde kendisini Âlimü’l-Gayb olarak vasıflandırdıktan sonra ‘gaybın bir kısmını bilemeyen’ olarak vasıflandırması, kendisini her şeyi gören olarak tarif ettikten sonra ‘bazı şeyleri göremeyen’ olarak nitelemesi ve kendisini arşın üstünde “uluvven kebîra”⁷⁹ vasfıyla niteledikten sonra ‘yerin altında’ olarak belirtmesi de caiz değildir.⁸⁰

Muhâsibî haberî sıfatlar hususunda da nesh ve bedâ olmayacağını şu ayetleri izah sadedinde açıklamaktadır:

“En üstte olan Rabbinin adını tesbih (ve takdis) et!”⁸¹ ayetinde Allah’ın en üstte olmasına, “Gökteki ilah da, yerdeki ilah da O’dur. O, Hakîm’dir, her şeyi bilendir.”⁸² ayetinde Allah’ın gökteki ve yerdeki ifadeleri ile anılmasına, “.. ve biz ona şah damarından daha yakınız.”⁸³ ayetinde Allah’ın bize şah damarımızdan yakın olmasına, “O göklerde ve yerde tek Allah’tır. Gizlinizi açığınızı bilir. (hayır ve şerden) ne kazanacağını da bilir.”⁸⁴ ayetinde “göklerde” ve “yerde” ifadelerine “... Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O’dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O’dur. Bunlar da az veya çok olsunlar ve nerede bulunursa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra onlara kıyamet günü ne

⁷⁷ Muhâsibî, *Fehmu’l-Kur’ân*, s. 247.

⁷⁸ Nesh, “Bir şeyi ortadan kaldırıp yerine başkasını veya benzerini koymak” anlamında masdardır, ayrıca isim olarak da kullanılır. Kelâm açısından nesh “Allah’ın önceki peygamberlere indirdiği vahiylerde yer alan bi hükmü sonraki peygamberlerin vahiylerinden tamamen kaldırması veya yerine benzerini ikame etmesi” diye tanımlanabilir.” Bedâ ise, “Önceden olmayan bir şeyin sonrada ortaya çıkması; kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi” manalarına gelir. Terim olarak “Allah’ın belli biçimde vuku bulacağını haber verdiği bir şeyin daha sonra farklı şekilde gerçekleşmesini” ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 44, 246-247.

⁷⁹ İsrâ, 17/4-43.

⁸⁰ Muhâsibî, *Fehmu’l-Kur’ân*, ss. 335-336.

⁸¹ A’lâ, 87/1.

⁸² Zuhruf, 43/84.

⁸³ Kâf, 50/16.

⁸⁴ En’âm, 6/3.

yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah her şeyi bilendir.”⁸⁵ ayetinde Allah’ın mekânda münezzeh olmasıyla beraber kullarının “yanında” olmasına dikkat çekerek şu değerlendirme ile haberî sıfatlar konusunu ifade etmiştir: “Allah, zatıyla beraber olup da (ya da üstte oluşunu vb.) beraber olduklarıyla yer değiştirdiğini, onların zevalleriyle fena bulduğunu kaydetmemektedir.”⁸⁶

Burada Muhâsibî’ye göre, Allah’ın mekânla münasebeti hususunu da ifade etmek yerinde olacaktır. Bazı fırkalar, Allah’ın, arşının üstünde olduğu gibi her mekânda nefsiyle beraber olduğunu da iddia etmişlerdir.⁸⁷ Oysa Muhâsibî, Allah’ın mekanla münasebeti hususunu, “Rahman Arş’a istiva etmiştir”⁸⁸; “O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir”⁸⁹; “Gökte olanın, sizi yere batırırmeyeceğinden emin misiniz?”⁹⁰; “O’na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah’a amel-i salih ulaştırır.”⁹¹; “... Sonra (bütün bu işler) sizin saya geldiklerinize göre bin yıl tutan bir günde O’nun nezdine çıkar.”⁹² ayetlerinin yorumuyla şu şekilde açıklamaktadır:

“Allah, arşın ve bütün eşyanın fevkinde olmakla beraber yaratıklarının içine girmekten münezzehtir. Hiçbir şey, Allah’a gizli kalmaz. Allah, bu ayetlerle bizzat kendisinin kullarının fevkinde olduğunu açıklamıştır.”⁹³ Muhâsibî, “Gökte olanın sizi yere batırırmeyeceğinden emin misiniz? O zaman yer sarsıldıkça sarsılır.” ayetinde geçen “Gökte olanın (Allah)” ifadesi için; arşın üstüdür, arş ise semanın (gökyüzünün) üstüdür. Çünkü semanın üstünde olan bir şey (aynı zamanda) semanın içindedir.” demektedir. Muhâsibî bu görüşünü; “(Ey müşrikler!) Yeryüzünde dört ay daha dolaşın....”⁹⁴ ayetindeki “fi” harf-i cerrini üstünde manasına gelen “alâ” ile ve “... ve sizi hurma dallarına asacağım!....”⁹⁵ ayetindeki “fi” harf-i cerrini de üzerinde anlamına gelen “fevka” ile yorumlamıştır.⁹⁶

Muhâsibî, bu konuyu benzer bir açıklamayla şu şekilde de izah etmektedir:

⁸⁵ Mucâdele, 58/7.

⁸⁶ Muhâsibî, *Fehmu’l-Kur’ân*, s. 347-348.

⁸⁷ Muhâsibî, *Fehmu’l-Kur’ân*, s. 348.

⁸⁸ Tâhâ, 20/5.

⁸⁹ En’âm, 6/18.

⁹⁰ Mülk, 67/16.

⁹¹ Fâtır, 35/10.

⁹² Secde, 32/5.

⁹³ Muhâsibî, *Fehmu’l-Kur’ân*, s. 350.

⁹⁴ Tevbe, 9/2.

⁹⁵ Tâhâ, 20/71.

⁹⁶ Muhâsibî, *Fehmu’l-Kur’ân*, s. 350.

Sözlükte birisinin (Men bi-Horasane?) “Horasan’da (vali olarak) kim vardır?” sorusuna kısaca: İbn Tâhir⁹⁷ şeklinde cevap verileceği gibi, “İbn Tahir Horasan’da (“fi” harfi cerri ile) emirdir yani validir demek de caizdir. Bu şekilde (“fi” harfi cerri ile) ‘İbn Tahir Horasan’da emirdir’ denilince, kastedilen mana İbn Tahir’in Horasan’la beraber hem Belh’in hem Semerkand’ın ve çevre şehirlerin emiri olmasıdır. Hâlbuki O, sadece bir yerdedir ve evinin dışı onun için gizlidir. Eğer zahirdeki bu mana maksud olsaydı onun sadece içinde bulunduğu evinde veya oturduğu herhangi bir yerde emirliği geçerli olurdu.⁹⁸

Daha önce de belirttiğimiz gibi Muhâsibî, Allah’ın mekânla münasebeti ile ilgili ayetlerin yorumuna oldukça geniş yer vermiştir. Allah’ın mekânla münasebeti noktasında Muhâsibî’nin görüşlerinin Ebû Hanife’nin görüşleriyle benzerlik içerdiğini söyleyebiliriz. Müteşâbih ayetlerin yorumu hakkında Muhâsibî ve Kalânîsî’nin aynı görüşte olduklarını söylemek mümkündür. Her ikisine göre de müteşâbihâtın yorumunu ancak Allah bilebilir.⁹⁹

Yukarıdaki değerlendirmeler çerçevesinde Muhâsibî bir taraftan selef geleneğine bağlı kalmakla beraber, meseleleri Kur’ân akliliği çerçevesinde yorumlama gayreti içinde olmuştur. Bundan dolayı haberî sıfatlarla ilgili ayetleri uzun bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu bağlamda İbn Küllâb, Kalânîsî ve Muhâsibî’nin, Ehl-i Sünnet kelâmının oluşmasına katkı sağladıklarını söylememiz mümkündür.

Sonuç

Muhâsibî, Sıfatiyye ekolünün önde gelen temsilcilerindendir. O bir taraftan siyasî otoriteyi arkasına alan Mu’tezile ile, diğer taraftan da kendisinin Mu’tezile ile giriştiği mücadeleye anlam veremeyen selefi anlayışın teslimiyet çizgisini devam ettirmek isteyenlerle mücadele etmiştir. O, ilk defa Mu’tezile’ye karşı Allah’ın sıfatlarını savunanlardandır. Bundan dolayı onun ismi, Sıfatiyye ekolünün öncüsü olarak anılan İbn Küllâb ve Kalânîsî ile beraber zikredilmiştir. En çok üzerinde durduğu kelâmî konu olan Allah’ın sıfatları meselesinde O, Allah’ın sıfatlarının belirleyicisi olarak Allah’ın kendisinin olduğunu söylemiştir.

⁹⁷ Fehmu’l-Kur’ân’ın tahkik ve neşrini yapan Hüseyin Kuvvetli Muhâsibî’nin vermiş olduğu İbn Tahir isminin gelişi güzel verilmiş bir isim olmadığını belirttiikten sonra şu bilgiyi nakleder. Tam ismi Abdullah b. Tahir b. Hüseyin olan İbn Tahir, hicrî 182-230 tarihleri arasında yaşamıştır. Doğunun emiri olarak anılmıştır. Hicrî 214’te Horasan’da ve 221’de de Mısır’da valilik yapmış ve sonra yine Horasan’a dönmüştür. Bkz.: Muhâsibî, *Fehmu’l-Kur’an*, s. 355.

⁹⁸ Muhâsibî, *Fehmu’l-Kur’an*, s. 355.

⁹⁹ Bağdâdî, Abdulkâhir, *Usûlu’d-Dîn*, s. 222.

Muhâsibî, pek çok konuda Ebû Hanife ile ortak düşündüğü gibi haberî sıfatlar konusundaki düşünceleri de benzerdir. Muhâsibî'yi farklı kılan husus, selef âlimleri gibi mutlak tevakkuf etmek yerine haberî sıfatları mutlak olarak tevil etmekten de kaçınarak aklî izahlara kapı aralamasıdır. O, bu yönü itibariyle de selef âlimleri tarafından tenkit edilmiştir. Onun sıfatlar konusundaki diğer bir hususiyeti, Mu'tezile'ye karşı sıfatları savunması ve Ehl-i Sünnet kelâmına giden yolda önemli bir basamak oluşturmalarıdır.

Kaynakça

- Abde**, Muhammed-**Tarık**, Abdülhalim, *el-Mu'tezile Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Birmingham 1987.
- Altıntaş**, Ramazan, "Haşeviyye'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1999, S. 3.
- Aydın**, Hüseyin, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara 1976.
- Aydın**, Ömer, "Haberî sıfatları Anlama Yolları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1999, S.1.
- Aydın**, Hüseyin, *Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'de Nazar ve İstidlal*, Malatya 2003.
- Bağdâdî**, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir et-Temîmî, *Usûlü'd-dîn*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1981.
- Baktır**, Mehmet, "Mütekaddimûn Selefiyye ve Metod Anlayışı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2004, c. 8, S: 2.
- Budak**, Ali, "Haberî Sıfatlara Dair Rivayetlerin Tevil Yoluyla Çözümü Bağlamında Razi'nin Esâsu't-Takdis Adlı Eseri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, cilt: X, sayı: 19.
- Cüveynî**, Abdülmelik, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, Kahire 1992.
- Çelebi**, İlyas, *İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikadî Görüşleri (Beyazizade ve el-Usûlü'l-Münîfe)*, MÜİFV. Yay., İstanbul 1996.
- Çelik**, İbrahim, "Kur'an'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman'a İsnâd Edilen Teşbih Fikri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, S. 2.
- Çubukçu**, İbrahim Âgâh, *Gazzali ve Şüphencilik*, A.Ü.İ.F. Yay., II. Baskı, Ankara 1989.
- Desûkî**, Muhammed, *Menhecu'l-Bahs fi'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, (b.y) 1984.

Düzgün, Şaban Ali, *Nesefti ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi*, Ankara 1998.

Erginli, Zafer, “Muhâsibî”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI.

Ess, J. Van, “Muhâsibî”, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., İstanbul 1971.

Eş'arî, *Makâlât*, (nşr.: Ritter), Weisbaden 1980.

Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, Beyrut 1983.

Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi*, Kitap Dünyası Yay., Konya 2011.

Güllüce, Veysel, “Kur'ân-ı Kerim'de Allah'a Müşâkele Yoluyla İsnat Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2006, sayı: 25.

Işık, Kemal, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967.

İbn Haldun, *Mukaddime* (trc.: Süleyman Uludağ), İstanbul 1983.

İbn Hallikân, Ahmed Muhammed Ebu Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân*, (tah.: İhsan Abbas), Dâru's-Sadr, Beyrut trs..

İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ İbn Teymiye*, (thk.: Muhammed b. Kasım el-Asımî en-Necdî) Mekke 1398.

İşler, Emrullah, *Muhâsibî ve Fehmu'l-Kur'ân'ı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü.İ.F, Ankara 1989.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul 1343.

Karadaş, Çağfer, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2013.

Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut 1957.

Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2010.

Yüksel, Emrullah, *Sistematik Kelâm*, İz Yay., İstanbul 2011.

Koç, Turan, *Din Dili*, İz Yay., İstanbul 1998.

Koçar, Musa, *Matürîdî'de Allah-Âlem İlişkisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.

Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989.

Magnisâvî, Ebu'l-Müntehâ, *Şerhu'l-Fıkhil-Ekber*, Dâru'n-Nîl, İstanbul 2007.

Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Adâbu'n-Nufûs* (thk.: Abdülkadir Ata), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1987.

....., *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, (nşr. ve thk.: Hüseyin Kuvvetli), Beyrut 1971/1391.

....., *er-Riâye li-Hukukillah* (thk.: Abdülkadir Ata), Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs. (trc.: Abdulhakim Yüce, *Kalp Hayatı*, Çağlayan Yay., İzmir 1997).

Nesefî, Ebu'l Muîn, *Tabsirâtu'l-Edille*, (thk.: Hüseyin Atay) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Öksüz, Adil, "Muhâsibî: Fehmu'l-Kur'ân", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2002.

Öz, Mustafa, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İstanbul 1992.

Özervarlı, M. Sait, "Kalânîsî, Ebu'l-Abbas", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 223.

Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul 1995.

Râzî, Fahreddin, *Esâsü't-Takdîs* (nşr.: Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1986.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk.: Emir Ali Mühennâ, Ali Hasan Fa'ur) Dâru'l-Marife, Beyrut 1997.

Taftazânî, Ebu'l-Vefâ el-Guneymî, *Kelâm İlminin Belli başlı Meseleleri* (trc.: Şerafettin Gölcük), İstanbul 1980.

Tehânevî, Muhammed A'la b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l- Fünûn*, (trc.: Ali Dahrûc, Abdullah el-Hâlidî), Beyrut 1996.

Topaloğlu, Bekir - **Çelebi**, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010.

Topaloğlu, Bekir, "Allah", *DİA*, İstanbul 1989, II, 489.

....., *Allah İnancı*, İSAM Yay., İstanbul 2008.

....., *Kelâm İlmi Giriş*, Damla Yay., İstanbul 1991.

Tüccar, Cengiz, *Haris el-Muhâsibî'nin Kelâmî Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 1998.

Uludağ, Süleyman, *İslâm'da İnanç Konuları ve İ'tikâdî Mezhepler*, Marifet Yay., İstanbul 1996.

Wolfson, H. Austryn, *Kelâm Felsefeleri* (trc.: Kasım Turhan), İstanbul 2001.

Yeşilyurt, Temel, *Tanrının Aşkınlığı Bağlamında Ru'yetullah Sorunu*, Malatya 2001.

Yurdagür, Metin, “Haberî Sıfatları Anlamada Metod”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1983, S: 1.

Yücedoğru, Tevfik, “Ebu'l Abbâs el-Kalânîsî'nin Kelâmî Görüşleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2011, c.20, S:2.

....., *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*, Emin Yayınları, Bursa 2006.

Zirikî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1990.